भारतीय न्यायव्यवस्था

न्यायव्यवस्था ही सरकारची ती शाखा आहे जी कायद्याचा अर्थ लावते, वाद मिटवते आणि सर्व नागरिकांना न्याय देते. न्यायपालिका ही लोकशाहीची चौकीदार मानली जाते, तसेच राज्यघटनेची रक्षकही मानली जाते. लोकशाही प्रभावीपणे कार्य करण्यासाठी, निःपक्षपाती आणि स्वतंत्र न्यायव्यवस्था असणे अत्यावश्यक आहे.

स्वतंत्र भारतीय न्यायव्यवस्था

- याचा अर्थ सरकारच्या इतर शाखा, म्हणजे कार्यपालिका आणि विधिमंडळ, न्यायपालिकेच्या कामकाजात हस्तक्षेप करत नाहीत.
- न्यायपालिकेच्या निर्णयाचा आदर केला जातो आणि इतर अवयव त्यात हस्तक्षेप करत नाहीत.
- याचा अर्थ असा आहे की न्यायाधीश आपली कर्तव्ये न घाबरता किंवा पक्षपात करू शकतात.
- न्यायपालिकेच्या स्वातंत्र्याचा अर्थ असा नाही की न्यायव्यवस्था अनियंत्रितपणे आणि कोणत्याही जबाबदारीशिवाय काम करते. ते देशाच्या संविधानाला उत्तरदायी आहे.

भारतीय न्यायव्यवस्था – रचना

- भारतात एकच एकात्मिक न्यायव्यवस्था आहे. भारतातील न्यायव्यवस्थेमध्ये सर्वोच्च न्यायालय (SC) शीर्षस्थानी एक पिरॅमिडल रचना आहे. उच्च न्यायालये SC च्या खाली आहेत आणि त्यांच्या खाली जिल्हा आणि अधीनस्थ न्यायालये आहेत. कनिष्ठ न्यायालये उच्च न्यायालयांच्या थेट देखरेखीखाली काम करतात.

खालील आकृती देशातील न्यायव्यवस्थेची रचना आणि संघटना देते:

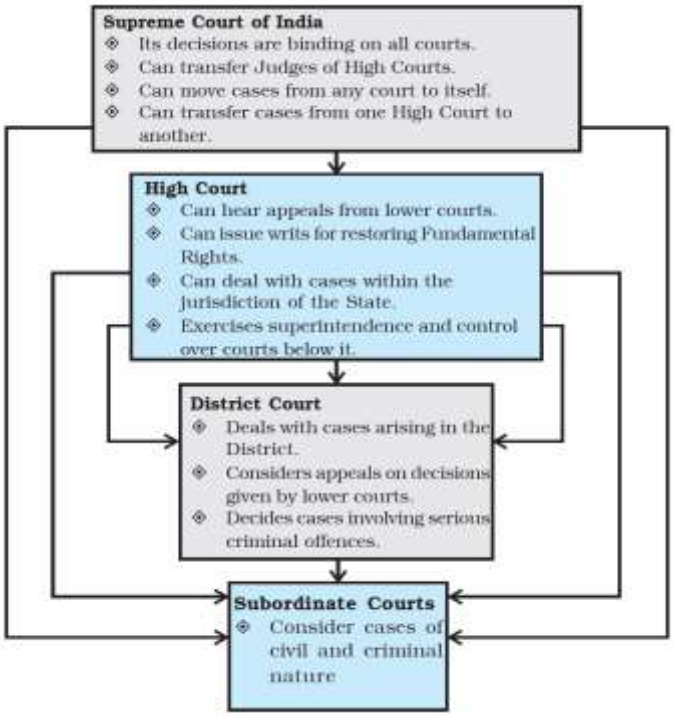

वरील संरचनेव्यतिरिक्त, कायदेशीर व्यवस्थेच्या दोन शाखा देखील आहेत, ज्या आहेत:

फौजदारी कायदा: हे कोणत्याही नागरिकाने/संस्थेने केलेल्या गुन्ह्याशी संबंधित आहेत. स्थानिक पोलिसांनी गुन्हा दाखल केल्यावर फौजदारी खटला सुरू होतो. शेवटी न्यायालय या प्रकरणावर निर्णय देते.

नागरी कायदा: हे नागरिकांच्या मुलभूत हक्कांच्या उल्लंघनावरील विवादांशी निगडीत आहेत.

भारतीय न्यायपालिकेची कार्ये

भारतातील न्यायपालिकेची कार्ये खालीलप्रमाणे आहेत:

न्याय प्रशासन

- न्यायव्यवस्थेचे मुख्य कार्य विशिष्ट प्रकरणांमध्ये किंवा विवादांचे निराकरण करण्यासाठी कायदा लागू करणे आहे. जेव्हा एखादा वाद न्यायालयासमोर आणला जातो तेव्हा तो स्पर्धकांनी सादर केलेल्या पुराव्यांद्वारे गुंतलेली 'तथ्ये ठरवते'. त्यानंतर कायदा या प्रकरणात कोणता कायदा लागू आहे हे ठरवण्यासाठी पुढे जातो आणि तो लागू करतो. खटल्याच्या वेळी कोणी कायद्याचे उल्लंघन केल्याचे आढळल्यास, न्यायालय दोषी व्यक्तीला दंड ठोठावेल.

न्यायाधीश-केस कायद्याची निर्मिती

- बऱ्याच प्रकरणांमध्ये, न्यायाधीश सक्षम नसतात किंवा अर्जासाठी योग्य कायदा निवडणे कठीण जाते. अशा प्रकरणांमध्ये, न्यायाधीश त्यांच्या शहाणपणाच्या आणि सामान्य ज्ञानाच्या आधारावर योग्य कायदा कोणता आहे हे ठरवतात. असे केल्याने, न्यायाधीशांनी 'न्यायाधीशांनी बनवलेला कायदा' किंवा 'केस लॉ' ची एक मोठी संस्था तयार केली आहे. 'स्टेअर डिसीसिस' या सिद्धांतानुसार, न्यायाधीशांचे पूर्वीचे निर्णय सामान्यतः तत्सम प्रकरणांमध्ये नंतरच्या न्यायाधीशांसाठी बंधनकारक मानले जातात.

संविधानाचे रक्षक

- भारतातील सर्वोच्च न्यायालय, SC, संविधानाचे संरक्षक म्हणून काम करते. केंद्र सरकार आणि राज्य सरकारे किंवा विधिमंडळ आणि कार्यकारिणी यांच्यातील अधिकारक्षेत्रातील संघर्ष न्यायालयाद्वारे ठरवले जातात. संविधानाच्या कोणत्याही तरतुदीचे उल्लंघन करणारा कोणताही कायदा किंवा कार्यकारी आदेश न्यायपालिकेद्वारे असंवैधानिक किंवा रद्दबातल घोषित केला जातो. याला 'न्यायिक समीक्षा' म्हणतात. न्यायिक पुनरावलोकनामध्ये व्यक्तींच्या मूलभूत अधिकारांची हमी आणि संघराज्यातील संघ आणि एकक यांच्यातील समतोल सुनिश्चित करण्याची योग्यता असते.

मूलभूत हक्कांचे रक्षक

- न्यायव्यवस्था हे सुनिश्चित करते की राज्य किंवा इतर कोणत्याही एजन्सीद्वारे लोकांचे हक्क पायदळी तुडवले जाणार नाहीत. सर्वोच्च न्यायालये रिट जारी करून मूलभूत अधिकारांची अंमलबजावणी करतात.

पर्यवेक्षी कार्ये

- भारतातील गौण न्यायालयांवर देखरेख करण्याचे कामही उच्च न्यायालये करतात.

सल्लागार कार्ये

- भारतातील SC एक सल्लागार कार्य देखील करते. ते घटनात्मक प्रश्नांवर आपली सल्लागार मते देऊ शकते. हे विवादांच्या अनुपस्थितीत आणि कार्यकारिणीची इच्छा असताना केले जाते.

प्रशासकीय कार्ये

- न्यायालयांची काही कार्ये गैर-न्यायिक किंवा प्रशासकीय स्वरूपाची असतात. न्यायालये काही परवाने देऊ शकतात, मृत व्यक्तींच्या संपत्तीचे (मालमत्ता) व्यवस्थापन करू शकतात आणि रिसीव्हर्स नियुक्त करू शकतात. ते विवाह नोंदणी करतात, अल्पवयीन मुलांचे पालक आणि वेडे यांची नियुक्ती करतात.

फेडरेशन मध्ये विशेष भूमिका

- भारतासारख्या संघराज्य व्यवस्थेत केंद्र आणि राज्यांमधील वाद मिटवण्याचे महत्त्वाचे कार्यही न्यायपालिका करते. हे राज्यांमधील विवादांचे मध्यस्थ म्हणून देखील कार्य करते.

न्यायालयीन चौकशी करणे

- न्यायाधीशांना सामान्यत: सार्वजनिक सेवकांच्या चुका किंवा चुकांच्या प्रकरणांची चौकशी करणाऱ्या आयोगाचे प्रमुख म्हणून बोलावले जाते.

byjusexamprep.com